



İŞBÖLÜMÜ & İŞBİRLİĞİ KAVRAMLARINA SMITH VE MARX PERSPEKTİFİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM*

*A Comparative Approach to Concepts of Division of Labour & Collaboration on the
Perspectives of Smith and Marx*

Esra DOĞAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, edogan@ogu.edu.tr

Doğan, E. (2017). "İşbölümü & İşbirliği Kavramlarına Smith ve Marx Perspektifinden Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım",
Vol:3, Issue:11; pp:1-21 (ISSN:2149-8598)

ARTICLE INFO

Article History

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
25/04/2017
Makale Yayın Kabul Tarihi
The Published Rel. Date
25/05/2017

Anahtar Kelimeler

İşbölümü, İşbirliği,
Uzmanlaşma, E-Devlet

Keywords

Division of Labour,
Collaboration,
Specilization, E-
Government.

JEL Kodları: B12,B14,H11

ÖZ

Bu çalışma kapsamında, işbölümü ve işbirliği arasındaki ilişki kavramsal çerçeve dahilinde sorgulanmaya çalışılmaktadır. Buna bağlı olarak işbölümü ve işbirliği arasındaki ilişkinin tek yönlü değil karşılıklı olduğunun ve toplumsal bir niteliğe haiz olduğunun vurgulanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda yapılan kavramsal ve teorik sorgulamadan hareketle söz konusu kavramsal çerçeveye 187 ülke bazında yapılan ampirik bir değerlendirme ile somutluk kazandırılmaktadır. Ampirik değerlendirmede, işbölümü düzeyi için Dünya Bankası tarafından yayınlanan iş yapma kolaylığı endeksi ve işbirliği düzeyi için Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan e-Devlet düzeyi verileri kullanılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda işbölümü ve işbirliği arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğu varsayımından ve ilgili teorik çerçeveden hareketle 187 ülke ölçeğinde "işbirliği ve işbölümüne bağlı iş yapabilme kolaylığı puanı" iki aşamalı süreç sonucunda hesaplanarak ülkeler sıralanmıştır. Yapılan bu hesaplama sonucu 187 ülke ölçeğinde oluşturulan "işbölümü ve işbirliğine bağlı iş yapabilme düzeyi" tablosu, sadece işbölümü düzeyine bağlı olarak oluşturulan endekslere alternatif olarak önerilmektedir.

ABSTRACT

In this study, the relationship between the division of labor and cooperation is questioned within the conceptual framework of "division of labor" and "cooperation" as a concept. It is aimed to emphasize that the relationship between division of labor and cooperation is not one-sided but mutual and has a social character. The conceptional framework of "division of labour" and "cooperation" is embodied by the analysis on the based of 187 country. In this analysis it is used "Doing Business Report" published by World Bank and "E-Government Development Index" published by United Nations. As a result of the evaluations, the countries are ranked by calculating the "ease of doing business depending on cooperation and division" in 187 country scale with the assumption that the relationship between the division of labor and cooperation is reciprocal and related theoretical framework. The table of "ease of doing business depending on cooperation and division" which includes 187 countries and prepared in this study is suggested as an alternative to the indexes which are just depending on the level of division of labor.

1. GİRİŞ

İşbölümü kavramı, iş yönetimi başta olmak üzere uzmanlaşma temelli değerlendirmelerin temel kavramsal çerçevesini oluşturmakta olup, söz konusu kavramsal çerçeve dahilinde işbirliği kavramı ile de sınırlı bir ilişki dahilinde ele alınmaktadır. Buna bağlı olarak da işbölümü, toplumsal nitelikli anlam içeriğinden soyutlanarak sadece iş ve işi yapan ile sınırlı bir çerçevede ve işbirliği ile karşılıklı ilişkiselliği yok sayılarak değerlendirilmektedir. Ancak

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen, Esra Doğan'ın "Heidegger'in Zaman Anlayışı Bağlamında Maliye'de Zaman" başlıklı (2017) doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

işbölümü, işbirliğinden bağımsız olmamakla birlikte sadece iş ile sınırlı bir anlam içeriğinin ötesinde emek öznesi ile ilişkili toplumsal bir anlam içeriğine sahiptir. Diğer taraftan iş bölümü kavramı kamu hizmeti perspektifinden ele alındığında, söz konusu toplumsal anlam içeriğinin önemi somut bir nitelik kazanmaktadır.

Literatürde işbölümü kavramına yönelik yaklaşımlara bakıldığında temel bir ayrımın bulunduğu görülmektedir. Bu ayrım işbirliği ile işbölümü arasında tek yönlü bir ilişki kuran yaklaşım ile işbirliği ile işbölümü arasında karşılıklı ilişkinin varlığını kabul eden yaklaşımlar arasında ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ayrımın iki temel temsilcisinin de Adam Smith ve Karl Marx olduğu söylenebilir. Diğer taraftan özellikle iş yönetimi kapsamında, işbölümünün fordist üretim sürecindeki değerlendirmeler dahilinde uzmanlaşma ile ve post fordist üretim süreci dahilinde meslek örgütlenmeleri kapsamında ele alınarak toplumsal anlam içeriğinden bağımsız etkinlik kaygısının bir aracı haline dönüştürüldüğü görülmektedir. Diğer taraftan bu konuyu özellikle sosyolojik olarak ele alan Durkheim'in toplumsal işbölümü yaklaşımının (Durkheim, 2014) ve Weber'in toplumsal bir olgu olarak kabul ettiği işbölümü yaklaşımının da (Weber, 2014) belli ölçüde Marx'ın yaklaşımı ile ortaklık gösterdiği söylenebilir.

Çalışma kapsamında literatürde yer alan yaklaşım farklılıklarından bağımsız olarak, kavramsal olarak değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacak bu doğrultuda da öncelikle genel dil bilimsel incelemenin de yapıldığı kavramsal çerçeve ele alınmış, sonrasında teorik çerçeve dahilinde karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmış ve son olarak söz konusu kavramsal çerçeve Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler veri tabanları kullanılarak somut bir çerçeve dahilinde değerlendirilmiştir.

1. KAVRAMSAL DEĞERLENDİRME

İşbölümü ve işbirliği kavramları anlam içeriklerindeki farklılıklar dolayısıyla dahil oldukları sürecin farklı aşamalarına karşılık gelmektedir. Bu durumun karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amacıyla her iki kavram da dilbilimsel özellikleri de göz önünde bulundurularak anlam içerikleri temelinden hareketle sorgulanacaktır.

1.1. İşbölümü Kavramı

İşbölümü kavramının değerlendirilebilmesi amacıyla iş bölümünün Türkçe'deki biçim ve içerik değişimini gösteren aşağıda yer alan tablo hazırlanmıştır.

Tablo 1: "İş bölümü" Kelimesinin Türkçe'deki Anlam ve İçeriği

Kaynak	Kelime	Anlamı
Kamus-1 Türki	İş taksimi	1.Bölme, parçalara ayırma. 2.Akarsuyun masuralara ayrıldığı mahal, savak. 3.Hesapta a'mal-i erba'anın dördüncüsü ki mesela bir meblağın birkaç hisseye bölünmesinden ibarettir, üleştirme. 4.Çalgıcıların yalnız biri tarafından icra olunan fasıl.
Türk Dil Kurumu	İş bölümü	1.Bir işi, iki veya daha çok kişi arasında bölme. 2. Bir toplumsal üretim düzeni içindeki değişik görev ve hizmetlerin, toplumun üyeleri, kümeleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde bölünmesi.

Kaynak: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, 2017 ve Sami, 2010.

Tablo 1'deki anlam içeriklerinden hareketle işbölümünün bilimsel sözlüklerdeki kavramsal kullanımına bakıldığında ise Dr. Sedat Veyis Örnek'in Budunbilim Terimleri sözlüğünde "*Bir toplumu oluşturan üyelerin, ailelerin ve toplulukların işleri aralarında bölüşmeleri; toplumsal yerlerine biyolojik yapılarına göre belirli işleri yapmaları*" şeklinde tanımlanırken (Örnek, 1973), Prof. Hilmi Ziya Ülken'in sosyoloji sözlüğünde "*Aynı toplumun fertleri veya zümreleri arasında çalışma şekillerinin dağılışı ve farklılaşması*" şeklinde (Ülken, 1969), Orhan Hançerlioğlu'nun Felsefe Ansiklopedinde ise "*Çeşitli üreticilerin çeşitli işlere bağlanması*" şeklinde (Hançerlioğlu, 2012) tanımlandığı görülmektedir.

İşbölümü, yukarıda yer alan Tablo 1'deki anlam içerikleri ve bilimsel sözlüklerdeki kavramsal içeriklerinde görüldüğü gibi iki temel aşamada düşünülebilir. Buna göre öncelikle işin kendinde bir şey olma halinde iken kendi içinde farklı bölümlere ayrılması dolayısıyla işbölümünün ortaya çıkması; ikinci olarak ise işin kendinde bir şey olma halinin ötesinde işin özne ile teması noktasında işin özneler dolayısıyla ve özneler bazında ayrıştırılmasıyla işbölümünü ortaya çıkması şeklinde ayrıştırılabilir. Bu noktada işin öznenen bağımsız, kendinde bir şey olma halinde iken bölünmesi durumu işin süreç niteliğine tekabül etmekte olup o işin süreçlere ayrılması şeklinde değerlendirilebilir. İşin öznelere bağlı olarak bölünmesi durumu ise işin süreç niteliğinden tamamen bağımsız sadece işin niceliği ile bağlantılı olarak düşünülebilir. Buna göre aynı iş, eşanlı olarak farklı özneler tarafından yapılarak işin süreci gereği değil niceliği gereği bir işbölümü gerçekleştirilebilir. Ancak Tablo 1'deki anlam içerikleri kapsamında işbölümü ele alındığında işin sadece süreç ya da özne temelli bölünmesinin ötesinde hem süreç hem de özneye bağlı olarak eşanlı bölünmesi anlaşılmaktadır. Buna göre iş- iş bölümü ilişkisinin, işin kendinde bir şey olma halinde kurgusal olarak olabilirliği olmakla birlikte, insanın emeği dolayısıyla varlığını sürdürmesinin iş dolayımı ile sağlanması durumundan hareketle işbölümünün iş-özne ilişkisi bağlamında sorgulanma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla da iş her durumda öznenin varlığı ile birlikte düşünülerek işbölümünün oluşumu iş-özne ilişkisi bağlamında düşünülmelidir. Nitekim işbölümü, işin süreçlere ayrılarak, her bir sürecin farklı özneler tarafından gerçekleştirilmesi halinde ortaya çıkarken; işin süreçlere ayrılıp ayrılmamasından bağımsız olarak aynı özne tarafından gerçekleştirilmesi ya da işin süreçlere ayrılmaksızın farklı özneler tarafından gerçekleştirilmesi halinde iş bölümü ortaya çıkmamaktadır. Dolayısıyla işbölümünün ancak işin süreçlere bölünmesi ve süreçlerin de özneler arasında bölüştürülmesi şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre işbölümü kavramı, iş-özne ilişkisinin zamansal boyutuna ilişkin bir organizasyon olup ancak öznelerin zamansal boyut bağlamında organizasyonu halinde gerçekleştirilmesi mümkündür. Aksi takdirde ortaya çıkan kavramsal çerçeve değişkenlik göstermektedir. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi işin süreçlere ayrılmaksızın farklı özneler tarafından gerçekleştirilmesi halinde işbölümü değil iş birliği ortaya çıkmakta ve işbirliği kavramı, işbölümü kavramından farklı bir anlam içeriğine sahip olup zamansal olarak da sıralılık değil daha çok eşanlılık içermektedir.

1.2. İşbirliği Kavramı

İşbirliği kavramı, anlam içeriği farklılık göstermesine rağmen kavramsal değerlendirmelerde işbölümü kavramından ayrıştırılarak sorgulanmamaktadır. Ancak bu durum, kavramların anlam içeriklerinin zamansal olarak gösterdiği farklılığın da göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Buna bağlı olarak söz konusu kavramlar arasındaki ayrımın ortaya konulması amacıyla öncelikle işbirliği kavramının anlam içeriği ele alınacak sonrasında ise karşılaştırmalı durum tablosu kapsamında bir değerlendirme yapılacaktır. Bu doğrultuda işbirliği kavramının Türkçe'deki biçim ve içeriği aşağıda yer alan Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: "İşbirliği" Kelimesinin Türkçe'deki Anlam ve İçeriği

Kaynak	Kelime	Anlamı
Kamus-1 Türki	El birliği	1.Müştereken çalışma, sa'y-i müşterek
Türk Dil Kurumu	İşbirliği	1.Amaç ve çıkarları bir olanların oluşturdukları çalışma ortaklığı, teşrikimesai 2. Bir işin çeşitli kişilerce yapılması

Tablo 2, Tablo 1 ile birlikte ele alınarak değerlendirildiğinde her ikisinde de iş-özne ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Ancak farklılaşan nokta işbölümünde iş-özne ilişkisinin temeli sadece işin özneler arasında paylaşılmasına dayanmazken işbirliğinde tek gerekli koşulun işin süreç özelliğinden bağımsız olarak özneler arasında paylaşılmasına dayanıyor olmasıdır. Bu noktada yukarıda da belirtildiği gibi "bir işin çeşitli kişilerce yapılması hali" işbirliğini oluşturabilirken "bir işin farklı bölümlerinin çeşitli kişilerce yapılması hali" şeklinde ifade

edilebilen işbölümünün eşanlı olarak süreç-özne ayrıştırması noktasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla iş süreci ve özne bağlamında düşünülmediği taktirde işbirliği ile işbölümü, iş-özne ilişkisi bağlamında eşanlılık ve sıralılık ile ilişkili olarak anlatıldığı gibi birbiri ile karıştırılabilir içeriklere sahiptir. Bununla birlikte işbölümü ve işbirliğinin eşanlı olarak bulunduğu ya da birbiri cinsinden ifade edildiği durumlar da bulunabilmektedir. Nitekim bu durum Hançerlioğlu'nun Felsefe Ansiklopedisinde “ *İşlerin birbirinden ayrılıp o işlerde uzmanlaşmış çeşitli işçilerce yapılmasını gerektiren işbölümü, zamanla bir işin çeşitli işçilerce yapılmasını gerektiren işbirliğine dönüşmüştür.*” şeklinde ifade edilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken noktanın işbölümü ve işbirliğinin değerlendirildiği düzlemidir. Buna göre bir işin tamamlanma süreci düşünüldüğünde, işbölümü içerisinde yer alan özne (emek öznesi) açısından önemli olan o işin aşamasını oluşturan iş süreci iken farklı süreçlerin toplamından oluşan işin kendisinden bağımsızdır. Diğer taraftan işin bütün süreçler dahil tamamlanmış hali ile ilgilenen iş sahibi (sermayedar) açısından önemli olan ise sadece işbölümü kapsamındaki tek bir emek öznesinin tabi olduğu iş süreci değil bütün süreçlerin tamamlanması ve yapılan işin nicelik ve süre durumuna bağlı olarak gerektiğinde işbirliğinin sağlanmasıdır. Ancak süreç niteliği olan dolayısıyla işbölümünün olduğu işlerde farklı bir durum daha ortaya çıkmaktadır. İşin tamamlanması sürecinde, süreçlerin birbiri ile bağlantılı olması nedeniyle süreçlerin farklı aşamasındaki özneler arasında da işin sadece işbölümü kapsamındaki kısmı için değil bütünü için işbirliğinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda işbirliği sadece iş sahibi açısından değil işin niteliği gereği işbölümü kapsamındaki emek öznesi açısından gerekli hale gelmektedir. Bu doğrultuda işbölümü iş birliği ilişkisine yönelik yapılan değerlendirmelerden yola çıkılarak “işbölümünün varlığı işbirliğini” ve “işbirliğinin varlığı işbölümünü” oluşturur mu şeklinde emek öznesi ve iş bağlamında bir sorgulama yapılabilir. Buna göre işbölümü ile işbirliği arasındaki ilişki öncelikli olarak iki temel kategoride ele alınabilir.

İlk olarak, işbirliğinin varlığının işbölümüne bağlı olarak geliştiği durumlar ele alınabilir.

- ✓ İşbirliğinin varlığı işbölümünü, emek öznesi için gerektirmezken işin bütünü açısından gerektirebilir. Bu durum emek öznesinin işin bütünü yapabilecek nitelikte ya da durumdayken emek öznesi dolayısıyla değil ancak iş süreçleri dolayısıyla ortaya çıkan işbölümü gerekliliğine tekabül etmektedir.
- ✓ İşbirliğinin varlığı işbölümünü, işin bütünü için gerektirmezken emek öznesi açısından işbölümünü gerektirebilir. Bu durum emek öznesinin işinin bütünü yapabilecek nitelikte ya da durumda olmaması nedeniyle işbirliğinin iş bölüşümüne dönüşmesi şeklinde ortaya çıkmakta olup iş süreçleri dolayısıyla kaynaklanan bir zorunluluk değildir.
- ✓ İşbirliğinin varlığı işbölümünü, hem emek öznesi açısından hem de işin bütünü açısından gerektirebilir. Bu durum emek öznesinin nitelikleri ve iş süreçlerinin bölünmesinin eşanlı gerekliliği sonucunda ortaya çıkabilir. İlk aşamada emek öznesi diğer özneler ile birlikte işin bütünü yaparken sonraki aşamada iş süreçleri ve emek öznesinin niteliği gereği işbölümü gerekebilir.

İkinci olarak işbölümünün varlığının işbirliğinin varlığına bağlı olarak geliştiği durumlar ele alınabilir.

- ✓ İşbölümünün varlığı işbirliğini, emek öznesi için gerektirmezken işin bütünü açısından gerektirebilir. Bu durum işbölümü işbirliği ayrımına ilişkin olarak da bahsedildiği gibi emek öznesi sadece kendi iş süreci ile ilgilenirken işin bütünü açısından gerektiğinde iş süreçleri ve bu süreçlerdeki emek özneleri arasındaki işbirliği gerekli olabilir.
- ✓ İşbölümünün varlığı işbirliğini, işin bütünü için gerektirmezken emek öznesi açısından işbölümünü gerektirebilir. Bu durum, işin bütünlüğü açısından gerekli olmamakla

birlikte emek öznesinin nitelikleri ya da durumu gereği işbirliğinin gerekli olması halidir.

- ✓ İşbölümünün varlığı işbirliğini, hem emek öznesi açısından hem de işin bütünü açısından gerektirebilir. Bu durum emek öznesinin nitelikleri ve iş süreçlerinin bölünmesinin eşanlı gerekliliği sonucunda ortaya çıkabilir. İşbölümü, işbirliği ayrımına ilişkin yapılan değerlendirmede de bahsedildiği gibi süreç niteliği olan işlerde süreçlerin birbiri bağlantılı bulunması gereken durumların varlığı halinde emek öznesi de sadece kendi işi olarak gördüğü süreç ile değil diğer süreçlerdeki emek özneleri ile de işbirliği yapmak halinde kalabilir.

Bu çerçevede söz konusu durumlar bütün olarak değerlendirildiğinde; işbirliği ve işbölümü arasındaki öncelik sonralık ilişkisi işin süreçleri arasındaki bağımlılığı gösterirken bu bağımlılığın, emek öznesi ve işin kendisi açısından farklılık göstermesi de işin ifa edilmesi bağlamında emek öznesi ve işin konumlarının gösterdiği değişikliğe karşılık gelmektedir. Bu durum ise verilecek önceliğin emek öznesi ile iş arasında ki seçimine dayalı olması halinde üretim biçimi ve tarzına bağlı olarak tercih edilen durumun değişkenlik göstermesine neden olur. Nitekim kapitalist üretim biçiminde önceliğin emek öznesine değil de işin kendisine verildiği düşünüldüğünde işin kendisi gerektirmedikçe işbölümüne ya da işbirliğine gidilemeyeceği buna bağlı olarak da emek öznesi üzerindeki iş yükünün (çalışma süresi ya da çalışma biçimi) artması ya da azaltılmaması kaçınılmaz olacaktır. Bununla birlikte aynı durum iş yükünün ötesinde (iş yükü düşük olmasına rağmen) emek öznesinin işin kendisinden de soyutlanmasına neden olarak yabancılaşmanın ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Nitekim Frederic W. Taylor tarafından da hareket zaman etüdüleri kapsamında iş yapma şeklini bilimsel ilkeler doğrultusunda analiz ederken, grup olmanın çalışmayı engellendiği durumlarda bireyselliği ön plana çıkardığı, iş dolayısıyla işbirliğinin gerekli olduğu durumda ise bireyciliği eleştirdiği görülmektedir (Taylor, 2014). Emek öznesinin bu şekilde araçsallaştırıldığı durumlar da, emeğin kronolojik zamana indirgenerek tüketildiği temel üretim faktörü olarak kabul edildiği durumlardır.

2. İŞBÖLÜMÜ KAVRAMININ TEORİK ÇERÇEVESİ

İşbölümüne yönelik dilbilimi bağlamında oluşum sürecine ilişkin değerlendirmeler neticesinde kavramsal açıdan netlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle işbölümü, tarihsel süreçte ortaya çıkışı ve literatürde bu kavrama ilişkin yaklaşımlar çerçevesinde ele alınacaktır. Öncelikle işbölümünün teorik arka planının da dayandığı tarihsel süreçte ortaya çıkışına bakıldığında en genel haliyle Hançerlioğlu tarafından "*İlk toplumsal işbölümü, insanların bir bölümünün tarım ve öbür bölümünün çobanlıkla uğraşmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. Sonra, madenden aletler yapma işi başlamış ve zanaatlerde uzmanlaşma ikinci toplumsal işbölümünü ortaya koymuştur. Toplumlararası alışverişin başlaması ve tüccar sınıfın doğuşuyla insanlar arasındaki işler üçüncü kez bölünmüş olmaktadır.*" (Hançerlioğlu, 2012, s.149) şeklinde üretim biçimi ilişkisi temeline dayanarak kategorize ettiği görülmektedir. İşbölümünün tarihsel süreçteki bu kategorizasyonu, teknik bir ayrımın ötesinde toplumsal bir olgu olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte farklı yaklaşımlar kapsamında işbölümü, farklı kavramlar çerçevesinde ele alınarak tarihsel sürece ilişkin bu genel ayrım farklılaşabilmektedir. Bu doğrultuda işbölümü kavramına literatürdeki yaklaşımlar kapsamında bakıldığında sosyal bilimler literatüründe farklı disiplinler kapsamında işbölümünün ele alınmış olması nedeniyle geniş bir teorik arka planın bulunduğu görülmektedir. Bu teorik arka plandaki değerlendirmeler, bütünüyle farklı disiplinler bağlamında bölünerek ayrıştırılmayacak olmakla birlikte bu çalışma kapsamında en azından düşünürler bağlamında iktisat disiplini ile sınırlı bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Buna göre işbölümü kavramı, ilk olarak Adam Smith tarafından ortaya atılmış sonrasında ise gerek farklı disiplinler gerekse iktisat disiplini bağlamında ele alınmıştır. Smith sonrasında ise

özellikle Karl Marx tarafından detaylı bir şekilde ele alınarak genişletilmiştir. Bu düşünürlerin işbölümü kapsamındaki değerlendirmeleri aşağıda yer almaktadır.

2.1. Adam Smith'in İşbölümü Kavramına Yaklaşımı

Adam Smith'in, işbölümü kavramına yönelik yaklaşımı, doğrudan doğruya var olan bir şey olarak kabul edilip de iktisat disiplini kapsamındaki yerinin, öneminin sorgulanmasının ötesinde bu kavramın insan tabiatından hareketle iktisat disiplini bağlamında ele alarak yaptığı değerlendirmeler şeklindedir. Smith, işbölümünü öncelikle oluşumu, ortaya çıkışı sonrasında ise uygulanması bağlamında olmak üzere iki farklı süreçte değerlendirmiştir.

İşbölümü kavramı, Smith'de temel insani eğilim ve etkinliklerin doğal bir sonucu olarak görülmekte ve planlanan, geliştirilen bir kavramsal içerik dolayısıyla gerekli olan gönüllülük, zorunluluk gibi kavramlar ile değil doğallık kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla Smith'de işbölümünün, insanın tabiatı gereği kendiliğinden ortaya çıkan ve gelişen bir süreç olduğu söylenebilir. Nitekim bu durum Smith tarafından aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

"İşbölümü, öyle geniş bir fayda gözetmeyen, insan tabiatındaki belirli bir eğilimin, yani alıp vermek, bir şeyi bir başka şeyle trampa ve değiş etmek eğiliminin pek yavaş, tedrici fakat kaçınılması imkansız olan sonucudur" (Smith, 2013, s. 14).

Ayrıca işbölümünün oluşum sürecini insan tabiatına dayandıran Smith, bu durumu insan-hayvan karşılaştırması ile detaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Bu durumu Smith aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

"Aynı tavşanın peşinden koşan iki tazi, ara sıra elbirliği ile hareket ediyor gibi görünür. Her biri, avı arkadaşına doğru kıskırtır ya da arkadaşı ona kendisine gönderdiğinde, yakalamaya çalışır. Yine de bu, o hayvanlar arasındaki bir anlaşmadan ileri gelmeyip yalnızca o sırada aynı amaç üzerinde hırsların rastgele birleşmesinden dolayıdır. Köpeğin bir başka köpekle, hak ve insaf gözeterek, bile bile, bir kemiği bir başka kemik karşısında değiş tokuş ettiği görülmemiştir. Hareketleri ya da doğal bağırışı ile bir hayvanın bir başka hayvana: "Bu benim, şu senin; ona karşılık sana bunu vereceğim" diye anlattığı görülmüş değildir. Bir hayvan bir başka hayvandan yahut bir adamdan bir şey elde etmek istedi mi, hizmetini gereksindiği kimselerin yakınlığını kazanmaya çalışmaktan öte kandırma yolu yoktur. Köpek yavrusu anasına yaltaklanır; sofradaki efendisi eliyle beslenilmek isteyen zağar, bin türlü şaklabanlıkla onun dikkatini çekmeye çalışır." (Smith, 2013, s. 15).

Smith'in insan hayvan ayrımını da göz önünde bulundurarak insan tabiatına yönelik yaptığı bu değerlendirme neticesinde ulaştığı işbölümü kavramı, insan hayvan ilişkisi bağlamından insan ile hayvanın ortak, benzer ihtiyaçları gereği doğmuş olmakla birlikte bu ihtiyaçlarının giderilme şekli ve bu esnada ortaya çıkan ilişkiselliğin zorunluluğuna bağlı olması noktasında ayrılarak insana özgü kavramsal bir nitelik kazanmaktadır. Ayrıca burada vurgulaması gereken bir diğer husus da işbölümü her ne kadar insanın eğilimleri gereği kendiliğinden gelişen doğal bir sonuç olarak kabul edilse de bu durum sadece işbölümünün kavramsal olarak, kendinde bir şey olarak varlık hali kazanması sürecine tekabül etmektedir. Bununla birlikte işbölümünün gerçekleşme aşaması ancak bir planlamanın varlığı ile gerçekleşebilmektedir. Nitekim bu durum da hayvanların rastgele bir araya gelme durumlarının ötesinde insanların planlı bir araya gelme durumlarına tekabül etmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle Smith'in değerlendirmeleri açısından işbölümü ile işbirliği kavramlarının ayrılığı önem taşıdığı görülmektedir. Smith'in değerlendirmelerine bakıldığında işbölümünün, insanların doğal eğilimleri neticesindeki işbirliğinin gerekliliğinden, zorunluluğundan kaynaklandığı ve işbirliğinin doğal bir sonucu olarak da işbölümünün geliştiği söylenebilir. Buna göre Smith açısından işbirliğinin zorunlu olarak oluşumu gerekmeseydi devamında işbölümü de doğal bir oluşum, gelişim sürecinde ortaya çıkamazdı.

Smith, işbölümünün ortaya çıkışını yukarıdaki şekilde değerlendirirken işbölümünün icra aşamasını ve buna bağlı olarak gelişen süreci ayrıca ele almaktadır. Bu noktada işbölümünü oluşum aşamasında olduğu gibi kendinde bir şey olma halinden bağımsız olarak üretim süreçleri ile ilişkisi bağlamında değerlendirmektedir. Üretim süreçleri bağlamındaki bu değerlendirmesinin Smith'in işbölümü kavramının iktisat disiplini kapsamındaki kavramsal çerçevesini şekillendirmek açısından önemli olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda işbölümünün gerçekleşmesini iğnecilik zanaatından hareketle aşağıdaki şekilde ifade eder.

“İşbölümü ile ayrı bir zanaat haline gelen bu iş için yetişmemiş; (icadına, belki aynı iş bölümünün sebep olduğu) o işte kullanılan aletlerin nasıl kullanıldığını bilmeyen bir işçi, son kertesine dek çalışmakla, günde belki bir iğneyi güç yapar; yirmi iğneyi ise hiç yapamaz. Ama, şimdiki yapılaş şekliyle bu iş, başlı başına bir zanaat olduktan başka, çoğu yine ayrı birer iş olan bir sürü kollara ayrılmıştır. İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivirtir; bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. Baş yapma iki üç ayrı işlemi gerektirir. Baş tepeye takmak ayrı bir iştir. İğneleri ağartmak bir başka iştir. İğneleri kağıda sıralamak bile, başlı başına bir zanaattır. Önem taşıyan iğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür.” (Smith, 2013, s. 6).

Smith'in işbölümünün bu gerçekleşme aşaması, işbölümü-insan ve işbölümü-üretim bağlamında iki temel kategoride değerlendirilebilir. Her ne kadar işbölümü bağlamında, insan üretim ilişkisi birbirinden tamamen bağımsız kavramlar olmasa da değerlendirmenin iki temel kategoride yapılması karışıklığın önlenmesi, kavramlar arası geçişliliğin kurgulanabilmesi açısından önemlidir. Buna göre işbölümü-insan kategorisinde Smith açısından yapılan değerlendirmenin de iki kategoriye ayrılarak ele alınması gerektiği söylenebilir. Ancak bu kategoriler birbirinden tamamen bağımsız olmayıp birbiri ile doğrudan ilişkili ancak bazı noktalarda farklılaşabilmektedirler. Söz konusu kategorilerden ilki, farklı toplum aşamalarında işbölümüne bağlı olarak ortaya çıkan iş ve bu iş dolayısıyla ortaya çıkan iş kimliğidir. Smith, topluluğun ilk aşamalarında tek bir insanın yaptığı işi daha ileri aşamalarında pek çok insanın işi olacak şekilde işbölümünün ortaya çıkması ve genişlemesine bağlamakta olup bu durumu *“İlerlemiş her toplulukta bir çiftçi, genel olarak çiftçiden başka bir şey değildir. Fabrikacı ise salt fabrikacıdır.”* (Smith, 2013, s. 7) şeklinde ifade etmiştir. Bu noktada, topluluğun ve buna bağlı olarak da işbölümünün gelişmesiyle insanların iş dolayısıyla kazandıkları kimliklerinin de daha belirginleştiği söylenebilir. İkinci kategoriye bakıldığında ise ilk kategori ile de bağlantılı olarak tarihsel süreçte toplumların gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan uzmanlaşma kavramıdır. Smith'in bu kavrama yönelik yaklaşımını, her iki kategori bağlamında kavram karışıklığına da yol açmayacak şekilde değerlendirebilmek amacıyla aşağıda uzman kavramına yönelik dilbilimi incelemesine yer verilmektedir.

Tablo 3: “Uzman” Kelimesinin Türkçe'deki Biçim ve İçerik Değişimi

Kaynak	Kelime	Anlamı
Divan-u Lugati't Türk	uz	Eli san'atlı ve mesleğinde mahir (insan)
Kamus-ı Türki	mütehassıs	1. Bir şeye mahsus olan, ayrıca bir işte kullanılan. 2. Bir fen ve sanatın yalnız bir şubesiyle uğraşan, erbab-ı ihtisastan olan.
Türk Dil Kurumu	uzman	1. Belli bir işte, belli bir konuda bilgi, görüş ve becerisi çok olan (kimse), mütehassıs, kompetan 2. Belli bir bilim dalında lisansüstü öğrenim derecesine sahip kimse, spesiyalist 3. Bilirkişi

Ayrıca İsmet Zeki Eyuboğlu'nun Türk Dilinin Etimolojisi sözlüğünde uz kökünden türeyen uslu, becerili, başarılı, usta kişi şeklinde tanımlanmaktadır (Eyuboğlu, 2004, s. 696).

Tablo 3 ve etimolojik sözlük incelemesinden hareketle uzman kelimesinin anlam içerikleri incelendiğinde, iş dolayısıyla tanımlanan bir beceriklilik hali ve sadece işbölümünün varlığı

halinde ortaya çıkabilecek bir içerik olduğu görülmektedir. Nitekim üç aşamalı bir işin sadece bir bölümüne ilişkin beceriye sahip bir insanın aynı işin üç aşamasında da benzer şekilde beceriye sahip olduğu düşünüldüğünde ilk durumda sadece bir uzmanlığı olan insanın ikinci durumda da üç farklı uzmanlığa sahip olduğu kabul edilmektedir. İşbölümünün olmadığı bir durumda uzmanlık bağlamında ele alınacak işin nitelik ve kapsamı değişebileceği gibi bu duruma bağlı olarak uzmanlık olarak ifade edilen kavramın da içeriğinde değişme olacaktır. Tablo 3 incelendiğinde de işbölümünün nispeten daha az olduğu toplumsal aşamada uz olarak ifade edilen uzman kelimesinin içeriğinin de sadece iş dolayımı kapsamındaki bir beceriklilik halinin ötesinde daha kapsamlı bir beceriklilik haline tekabül ettiği dolayısıyla anlam içeriğinin daha geniş olduğu görülmektedir. Nitekim bu durum Smith tarafından da aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

“Emeğin üretici güçlerindeki en büyük gelişmenin ve bir yerde, emeğin yönetiminde ya da kullanılmasında gösterilen ustalığın, el yatkınlığının ve kavrayışın çoğu, anlaşılabilir, işbölümünden ileri gelmiştir.” (Smith, 2013, s. 5).

Smith, işbölümünün sonucu oluşan el yatkınlığı ve ustalığı uzmanlaşmanın karşılığı olarak kullandığı görülmektedir. Ayrıca Smith bu durumu, çekiç kullanma ile çivi yapımı örneğinden yola çıkarak çekiç kullanan ancak çivi yapımını bilmeyen biri ile çivi yapımını bilen ancak çekiç kullanmayan birinin bilmedikleri işi yapmaları halindeki üretim seviyesi ile tek işi çivi yapmak ya da çekiç kullanmak olan birinin bildiği ve sürekli olarak yaptığı bir işi yapması halindeki üretim seviyesini el yatkınlığı ve hız dolayısıyla karşılaştırarak işbölümünden kaynaklanan uzmanlaşmanın üretim açısından önemini vurgulamıştır (Smith, 2013,10).

Diğer taraftan Smith'in işbölümü kapsamında ele aldığı ve burada işbölümü-insan kategorisi kapsamında ikiye ayrılarak değerlendirilen iş kimliği ve uzmanlık birlikte düşünüldüğünde Smith'in işbölümü kavramına ilişkin farklı bir noktaya gelinmektedir. Buna göre;

- ✓ Uzman niteliğinin ve iş kimliğinin bulunmadığı durum, işbölümün bulunmadığı ya da yoğunluğunun oldukça düşük olduğu tarihsel dönemlerde ya da topluluklarda uzmanlaşmanın gelişmediği ve iş kimliklerinin belirginleşmediği koşullarda ortaya çıkar. Bu durumda bir insanın, uzmanlaştığı ve kendisini tanımlayabileceği net bir iş kimliği bulunmazken eşanlı olarak balıkçı, oduncu ve tamirci olarak pek çok işi yapmakta ancak herhangi birinde uzmanlaşmamış olması nedeniyle bu kimlikleri kendinde iş kimliği olarak tanımlayamamaktadır.
- ✓ İş kimliği bulunmakla birlikte uzman niteliğinin bulunmadığı durum işbölümü yoğunluğunun fazla olmadığı dolayısıyla uzmanlaşmanın gelişmediği koşullarda ortaya çıkar. Bu durumda insan, belli bir iş kimliğine sahip olmakta ancak bu iş kimliğinde uzmanlığı bulunmamaktadır. Bu durum, işbölümü halinde 18 aşamada gerçekleştirilecek iğne yapımının bütün aşamalarının bir insan tarafından gerçekleştirilmesi halidir.
- ✓ Uzman niteliği bulunmakla birlikte iş kimliğinin bulunmadığı durum, işbölümünün bulunduğu toplumlarda buna bağlı olarak uzmanlaşmanın bulunduğu ancak söz konusu uzmanlaşmanın/uzmanlığın iş dolayımı ile kullanılması, yansıtılmaması halinde iş kimliğinin oluşmadığı koşullarda ortaya çıkar.
- ✓ Uzman niteliği ve iş kimliğinin eşanlı bulunduğu durum, işbölümün yoğun olduğu buna bağlı olarak da uzmanlaşmanın bulunduğu toplumlarda, söz konusu uzmanlaşmaya bağlı olarak tanımlanan iş kimliğinin bulunması halinde ortaya çıkar. Smith'in *“fabrikacı salt fabrikacıdır”* şeklindeki ifadesinde olduğu gibi herkes kendi uzmanlaştığı alanda edindiği iş kimliği ile varlık göstermektedir.

Bu durumlar birlikte değerlendirildiğinde dikkat edilmesi gereken bir hususun bulunduğu görülmektedir. Buna göre uzmanlaşma-iş kimliği ilişkisinde uzmanlaşmanın varlığı zorunlu

olarak iş kimliğinin varlığını gerektirmeyen iş kimliğinin varlığı da zorunlu olarak uzmanlaşmayı gerektirmemektedir. Bu durumlar, işbölümünün düzeyi açısından sıralandığında uzmanlaşmanın varlığı işbölümünün temel unsuruyken iş kimliği de ikinci derecede belirleyici olmaktadır (işbölümü düzeyi sıralama). Buna göre, yapılan değerlendirmeler, toplumsal ölçekte işbölümünün gelişme düzeyi bağlamında değerlendirilmiş olmakla birlikte bu bağlamdan tamamen bağımsız olarak insanın iş dolayısıyla tanımlanan nitelikleri bağlamında da ele alınabilir.

Diğer taraftan işbölümü-üretim bağlamında Smith'in yaklaşımı ele alındığında, Smith'in bu konuyu üretim artışı ile ilişkili olarak ele aldığı görülmektedir. Buna göre üretimin temelini üç nedene dayandırmakta olup şu şekilde ifade etmektedir.

"Birincisi teker teker her işçide el yatkınlığının artmasından; ikincisi çokluk bir çeşit işten ötekine geçerken yitirilen vaktin tasarruf edilmesinden; sonuncu olarak da, işi kolaylaştırıp kısaltan, bir adama birçoklarının işini yapabileceğini veren çok sayıda makinenin icat edilmiş olmasından ileri gelmektedir." (Smith, 2013, s. 9).

Bu noktada Smith'in tarihsel süreç bağlamında ayrıştırarak ele aldığı emek-değer ilişkisinde olduğu gibi işbölümü-üretim ilişkisini de benzer şekilde pre-kapitalist dönemleri işbölümü yoğunluğunun buna bağlı olarak da uzmanlaşmanın daha az olduğu kapitalist dönemi ise işbölümü yoğunluğunda ortaya çıkan artışla birlikte uzmanlaşmanın ve buna bağlı olarak da üretim artışının yüksek olduğu dönem olarak nitelendirebileceği söylenebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta işbölümü konusundaki tarihsel süreç yaklaşımının tamamen işbölümünün sonraki aşamalarına rastlaması buna bağlı olarak da işbölümü kaynaklı ilerlemenin (makinenin icadı, kullanımı), üretimde bir genişlemeye neden olması şeklinde üretim biçimi ile dolaylı bir ilişki şeklindedir.

2.2. Karl Marx'ın İşbölümü Kavramına Yaklaşımı

İktisat disiplini bağlamında ilk defa Adam Smith tarafından kavramsallaştırılan işbölümü kavramından hareketle bu kavramı, emek kapsamında ele alarak düşünen ve genişleten Karl Marx olmuştur.

Marx, işbölümünü genel, teknik ve toplumsal olmak üzere üç kategoriye ayırarak düşünmüştür. Buna göre genel işbölümü, toplumsal üretimin sektörel ayrımı olarak nitelendirilebilecek şekilde tarım, sanayi, ticaret gibi kollara ayrılması; teknik iş bölümü aynı üretim sürecinde farklı emek öznelerinin yaptıkları işlerin ayrılması; toplumsal işbölümü ise bireylerin toplum içinde ekonomik, politik, ideolojik gibi farklı çalışma alanlarına ayrılmasıdır (Hançerlioğlu, 2012, s. 150). Genel ve teknik işbölümü doğrudan doğruya üretim bağlamında ve çıkış noktası üretim olacak şekilde ele alınmışken toplumsal işbölümü, üretimi de içerecek şekilde ancak toplumsal bağlamda anlam içeriğine sahip çalışma alanları temelinde ele alınmaktadır.

Marx tarafından oluşturulan işbölümü kategorilerinin ilişkili olduğu kavramsal çerçeveye göre, genel işbölümünün anlam içeriği toplum ve iş arasındaki ilişki kapsamında belirlenirken, teknik işbölümünün içeriği insan ve iş arasındaki ilişki, toplumsal işbölümünün içeriği ise insan, toplum ve iş arasındaki çoklu ilişki kapsamında belirlendiği söylenebilir. Bu durum, Marx'ın işbölümü kavramına yönelik yaklaşımının, sadece emek özneleri-iş arasındaki ilişki bağlamında değil aynı zamanda toplumsal bağlamda da ele alınarak sorgulandığını göstermektedir. Her ne kadar teknik işbölümü kategorisi, insan-iş bağlamında ele alınmış olsa da teknik işbölümü kategorisinin çıkış noktasının doğrudan doğruya üretim olması ve üretimin de toplumsal niteliği gereği bu kategorinin de dolaylı olarak toplumsal içeriğinin bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla Marx'ın işbölümü kavramına yaklaşımının temelde toplumsal olma haline dayandığı söylenebilir.

Marx işbölümünün, bu üç kategorisini oluşum süreci açısından farklı eğilimlere bağlamaktadır. Buna göre toplumsal işbölümünün oluşum sürecine bakıldığında; Smith ile benzer şekilde insani eğilimlerin doğal bir sonucu olarak ancak sadece insan ile sınırlı olan bir düzlemde değil toplumsal düzlemde doğal bir süreç olarak gelişmektedir. Bu doğal süreç, insanların varlıklarını sürdürebilmeleri noktasında temel ihtiyaçları dolayısıyla toplumsal düzlemde ortaya çıkan maddi yaşamın kendisinin üretilmesi, bu maddi yaşamın varlığı dolayısıyla ortaya çıkan yeni ihtiyaçların üretilerek maddi yaşamın derinleştirilmesi ve bunlardan belli ölçüde bağımsız olan insanların aile yoluyla çoğalmaları, yeni insanların üretilmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Marx & Engels, 2013, s. 36). Genel işbölümü ve teknik işbölümü oluşum süreçleri ise doğal olarak gelişen toplumsal işbölümünün içinde gelişen ve bu oluşumu daha çok iş temelinde gerçekleştiren süreçler olarak ifade edilebilir. Ancak Marx, Smith'ten farklı olarak doğal oluşum sürecini, işbölümünün temelinde insan ihtiyaçları olmakla birlikte bu ihtiyaçları toplumsal bağlamda düşünmesi nedeniyle insandan yola çıkarak ele almak yerine toplumdaki yola çıkarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşım ise Marx'ın işbölümünün oluşum sürecine yönelik yaklaşımının, Smith'te olduğu gibi sadece nicelik ve iş bağlamıyla sınırlı kalmasını engellemiştir. Marx'ın işbölümüne ilişkin yaklaşımının anlaşılması amacıyla öncelikle işbölümü-işbirliği ilişkisinin sorgulanması sonrasında ise bu ilişki temelindeki oluşum süreçlerinin ele alınması gereklidir. Buna göre öncelikle Marx'taki işbölümü-işbirliği ilişkisine bakıldığında, Smith'in işbirliğinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan işbölümü yaklaşımının aksine işbirliğinin mi işbölümünü yoksa işbölümünün mü işbirliğini oluşturduğu noktasında farklı bir değerlendirme alanıyla karşılaşılmaktadır. Bu değerlendirme alanı, işbölümü ve işbirliği süreçlerinin, bu süreçlerin oluşum şekillerini yansıtan doğal, gönüllü ve zorunlu oluşum bağlamında ele alınmasıyla oluşmaktadır. Ancak oluşum şekilleri bağlamındaki değerlendirmeye geçmeden önce işbölümü-işbirliği ilişkisi noktasında hangisinin hangisini oluşturduğu ele alınacaktır. Buna göre Marx da Smith ile benzer şekilde insanın varlığını sürdürme eğiliminin etkisiyle işbölümünün, işbirliğinin sonucu olarak doğal bir oluşum, gelişim gösterdiğini ancak işbölümünün oluşumunun ve gelişiminin de beraberinde işbirliğini getirdiğini düşünmektedir. Marx'da iki aşamalı bir süreç halinde gelişen işbölümü-işbirliği ilişkisinin, özellikle işbirliğine dayanması ve işbirliği ile sonuçlanması hali, Marx'ın işbirliğine yaklaşımını gösteren aşağıdaki ifadeden de anlaşılmaktadır.

“Yaşamın üretimi, hem kişinin emek yoluyla kendi hayatını üretmesi, hem de üreme yoluyla başka yaşamlar üretmesi bakımından şimdiden ikili bir ilişki- bir yandan doğal, öte yandan toplumsal bir ilişki- olarak görünür. Bu birçok bireyin elbirliğini ifade etmesi bakımından toplumsal bir ilişkidir ve bu el birliğinin hangi koşullar altında, nasıl ve ne amaçla yapıldığının bir önemi yoktur. Buradan, belirli bir üretim tarzı ya da belirli bir sanayi aşamasının, daima belirli bir elbirliği biçimiyle ya da belirli bir toplumsal aşamayla bir arada bulunduğu sonucu çıkmaktadır” (Marx & Engels, 2013, s. 37).

Bununla birlikte Marx, işbirliği sonucu oluşan işbölümünün tekrar işbirliği oluşturması halini işbölümünün içeriği gereği karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratmasına bağlı olarak işbölümüne bağlı işbirliğinin varlığını zorunlu bir süreç olarak görmektedir. Bu bağlamda işbölümü-işbirliği ilişkisine dair yukarıda belirtilen doğal oluşum, gönüllü oluşum ve zorunlu oluşum şeklindeki değerlendirme alanı gündeme gelmektedir. Bu değerlendirme alanının ortaya çıkması, oluşum sürecinin doğallık, gönüllülük ve zorunluluk şeklindeki üç farklı dinamiğe bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu noktada böyle bir ayrıma gidilmesi, söz konusu dinamiklerin, emek öznesi-iş ayrımı noktasında önemli hale gelmesi özellikle de emek öznesi açısından öneminden kaynaklanmaktadır. Ancak bu dinamiklerin ayrı ayrı ele alınmasının gerekliliğini değerlendirmek amacıyla hem emek öznesinden bağımsız olarak kendi aralarındaki ilişki ve geçişliliğin sorgulanması hem de buna bağlı olarak emek öznesi açısından ele alınması gereklidir. Buna göre öncelikle bu dinamiklerin kendi aralarındaki

ilişkiye bakıldığında doğallık halinin iki aşamalı bir süreç sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. İlk aşamada var olan bir zorunluluk halinin varlığı ikinci aşamada bu halin doğal olana dönüşmesiyle sonuçlanmaktadır. Gönüllülük ve zorunluluk halinde ise doğallık halinin oluşum sürecinden farklı olarak iki aşamalı bir sürecin varlığı gerekli olmayıp gönüllülük ve doğallık halinden bağımsız olarak ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu haller de doğallık halinde olduğu gibi iki aşamaya ayrılıp doğallıktan kaynaklanan gönüllülük ve zorunluluk halleri gibi birbirlerinin sürecini oluşturabilecekleri gibi bu sürecin oluşumu gerekli ve zorunlu değildir.

Dinamiklerin kendi aralarındaki ilişkiden hareketle bu dinamiklerin emek öznesi açısından önemine bakıldığında her birinin farklı durumlara yol açtığı görülmektedir. Bu bağlamda, her durumda süreçlerin gönüllük esasına bağlı olarak gerçekleşmesi tercih edilip gönüllülük halinin emek öznesi açısından en iyisi olduğu söylenebilir. Ancak insanın varlığını devam ettirme noktasında bu gönüllülük halinin yeterli olmaması nedeniyle diğer haller ortaya çıkmaktadır. Zorunluluk hali, emek öznesi açısından en kötü durum olup doğrudan doğruya maruz kalma halidir. Bu hal, öznenin maruz kalma durumunun ortaya çıkmasıyla özne tarafından değiştirilemeyecek olmasıyla birlikte bu maruz kalma halinin ortaya çıkmaması aşamasında özne tarafından tercih edilebilir ya da belirlenebilir bir durum olabilir. Doğallık hali, zorunluluk hali ile kıyaslandığında gönüllülük halinden sonra emek öznesi açısından en iyi durum olarak görülebilir. Ancak burada önemli olan nokta; doğallık halinin, zorunluluk halinin sonucu ortaya çıkan bir doğallık mı yoksa zorunluluğun bulunmadığı bir durumda ortaya çıkan ve doğallık gibi algılanması/algılatılması hali mi olduğunun belirlenebilmesidir. Nitekim doğallık haline ilişkin bu ayırım, özellikle de işbölümünün eşitsiz olduğu koşullarda bu eşitsizliği meşrulaştırma noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu durum Alman İdeolojisinde aile içi işbölümü çerçevesinde ve işbölümünün mülkiyet ile özdeşliği bağlamında aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

“Tüm bu çelişkileri barındıran, kendisi de aile içindeki doğal işbölümüne ve toplumun birbirinden ayrı ve birbirine karşıt ailelere bölünmesine dayanan işbölümü, aynı zamanda, nicelik bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da işin ve onun ürünlerinin bölüşümünü, daha doğrusu eşitsiz bölüşümünü, yani rüşeym halini, ilk biçimini şimdiden, kadının ve çocukların evin erkeğinin kölesi olduğu aile içinde gördüğümüz mülkiyeti içinde barındırır. Aile içindeki, elbette bu henüz çok kaba, gizli kölelik, ilk mülkiyettir ve bu mülkiyet, daha bu aşamada bile, mülkiyeti başkalarının işgücü üzerinde hak sahibi olmak olarak tarif eden modern iktisatçıların tanımına eksiksiz uymaktadır” (Marx & Engels, 2013, s. 39).

Yukarıdaki ifadenden de görüldüğü gibi aile içi işbölümü doğal bir süreç olarak gösterilmekte, kabul edilmekte ancak bu işbölümünün ortaya çıkması zorunlu ve olmazsa olmaz koşul olma özelliklerini üretim biçimi ve işten bağımsız olarak öznenin kendisi tarafından taşımamaktadır. Bu durum, Alman ideolojisi kapsamında mülkiyet ilişkisi şeklinde ele alınmış olup mülkiyet varlığına bağlı olarak ortaya çıkan işbölümünün, mülkiyetin varlığının insan varlığını devam ettirmesi noktasında zorunlu olmadığı hususu göz önünde bulundurulduğunda işbölümü ya da işbirliğinin doğal oluşum sürecini gerektirmediği aksine bu oluşumun öznenin gönüllü olarak tercih etmeyeceği hali de düşünüldüğünde maruz kalma şeklindeki zorunluluk halinde gerçekleştiği söylenebilir. Dolayısıyla tarihsel süreçte, toplumsal koşullara da bağlı olarak doğallık halinde gerçekleştiği düşünülen/düşündürülen işbölümü ya da işbirliği süreçlerinin esasında bu doğallık halinin ortaya çıkma koşulu olan zorunluluk halinin yokluğunda oluşamayacağı, bu şekildeki bir oluşumun da doğallık ile değil ancak maruz kalma hali içermesiyle zorunluluk ile sonuçlanacağı söylenebilir. Buna göre bu durumda esasında zorunluk şeklinde ortaya çıkan işbölümü ya da işbirliği durumu doğallık olarak değerlendirilip meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır şeklinde bir sonuç çıkarılabilir.

2.3. Smith & Marx'ın Yaklaşımlarına Karşılaştırmalı Değerlendirme

İşbölümü ya da işbirliği kapsamındaki bu dinamiklere ilişkin değerlendirmelere gerek açıklık kazandırmak amacıyla gerekse bu değerlendirmelerin yol açtığı/açabileceği kapsam genişliğini göstermek amacıyla aşağıda yer alan tablo hazırlanmıştır.

Tablo 4: İşbölümünün/İşbirliğinin Gelişim Süreci

DURUM	SÜRECİN OLUŞUM NİTELİĞİ			Emek Öznesinin Süreç Üzerindeki Belirleyiciliği (Sıralama)
	Doğal Oluşum	Gönüllü Oluşum	Zorunlu Oluşum	
DURUM1	-	-	-	X
DURUM2	+	-	-	2
DURUM3	-	+	-	1
DURUM4	-	-	+	7
DURUM5	+	+	-	3
DURUM6	+	-	+	5
DURUM7	-	+	+	4
DURUM8	+	+	+	6

Tablo 4'te işbölümünün ve işbirliğinin oluşum sürecinin doğal olarak, gönüllü olarak ve zorunlu olarak ortaya çıkması durumları gösterilmektedir. Bu tablo kapsamındaki durumların değerlendirilmesi, işbirliğinden kaynaklanan işbölümü durumları ile işbölümünden kaynaklanan işbirliği durumlarının farklılaşması nedeniyle öncelikle işbölümünün oluşum süreci sonrasında ise işbirliğinin oluşum süreci bağlamında ayrı ayrı yapılacaktır.

i) İşbölümünün Oluşum Süreci

İşbölümü, işbirliğinin doğal gelişim sürecinde oluşması halinde Tablo 4 kapsamındaki durumlar şu şekilde değerlendirilmektedir;

- ✓ İşbölümünün oluşmadığı durumlardır (DURUM1). Bu durum, işbölümünün insana özgü bir kavram içeriğine sahip olması ve insanın varlığını sürdürebilme noktasında oluşan bir süreç olması nedeniyle insanın varlığını sürdürme gerekliliği kalmadıkça mümkün değildir.
- ✓ İşbölümünün doğal olarak oluştuğu durumlardır (DURUM2). Bu durum, işbölümünün insanın ya da toplumun ihtiyaçlarının karşılanması noktasında kendiliğinden oluşması, gelişmesi halidir ki insana ait herhangi bir tercihi içermemektedir. Nitekim gerek Smith gerek Marx'a göre insan eğilimleri doğrultusunda işbölümünün oluşum süreci, işbirliğinin gerekliliğinin zorunlu haline bağlı olarak işbirliğinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, işbölümünün doğal oluşum sürecinin ancak işbirliğinin varlığının işbölümünü gerek emek öznesi gerekse iş açısından gerektirmesi halidir
- ✓ İşbölümünün gönüllü olarak oluşturulduğu durumlardır (DURUM3). Bu durum, insanın işbölümünü oluşturma noktasında tercihe sahip olması halidir ki burada doğal ya da zorunlu oluşum sürecinde olduğu gibi maruz kalma hali değil seçim hali söz konusudur. İşbölümünün, işbirliğinin zorunlu olarak varlığını gerektirmeyen durumlarda dolayısıyla işbirliğinin varlığından bağımsız olarak dolayısıyla işbölümünün oluşumu ne doğal bir süreç sonucu ne de zorunluluk değilken gönüllü olarak uygulanması halidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, işbirliğinin varlığının gerek emek öznesi gerekse iş açısından işbölümünü oluşturmadığı durumdur.
- ✓ İşbölümünün zorunlu olarak oluştuğu durumlardır (DURUM4). Bu durum, işbölümünün doğal olarak ya da gönüllü olarak oluştuğu durumlardan bağımsız, zorunlu olarak maruz kalma hali şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşbölümünün, işbirliğinin varlığının gerekmediği durumlarda dolayısıyla işbirliğinden bağımsız

olarak ancak tercihen değil zorunlu olarak oluşumu/oluşturulması halidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, bir önceki durum ile benzer şekilde işbirliğinin varlığının gerek emek öznesi gerekse iş açısından işbölümünü oluşturmadığı durumdur.

- ✓ İşbölümünün doğal olarak oluşurken aynı zamanda gönüllü olarak da oluşturulduğu durumlardır (DURUM5). Bu durum, işbölümünün doğal oluşum sürecinde iken eşanlı olarak tercihin de devreye girdiği ve buna bağlı olarak gönüllü oluşum sürecinin de gerçekleşmesi halidir. İşbirliğinin varlığının zorunlu olduğu durumlarda buna bağlı olarak işbölümünün doğal olarak geliştiği ancak bu doğal gelişimin işbirliğinin tarafları açısından da doğal durumun olması halinden bağımsız gönüllü olarak da kabul edilmesidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, emek öznesi ve iş açısından iki farklı duruma tekabül edildiği görülmektedir. Buna göre işbölümünün doğal oluşum sürecinin, işbirliğinin varlığının işbölümünü sadece iş açısından gerektirirken emek öznesi açısından gerektirmemesi halidir.
- ✓ İşbölümünün doğal olarak oluşurken aynı zamanda zorunlu olarak da oluşturulduğu durumlardır (DURUM6). Bu durum, işbölümünün doğal oluşum sürecinde iken eşanlı olarak zorunluluğun da devreye girdiği dolayısıyla bütünüyle maruz kalma hali şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşbirliğinin varlığının zorunlu olduğu durumlarda buna bağlı olarak işbölümünün doğal olarak geliştiği ancak bu doğal gelişimin işbirliğinin tarafları açısından da doğal durumun olması halinden bağımsız olarak zorunlu olması halidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, önceki durum ile benzer şekilde, işbölümünün doğal oluşum sürecinin, işbirliğinin varlığının işbölümünü sadece iş açısından gerektirirken emek öznesi açısından gerektirmemesi halidir.
- ✓ İşbölümünün gönüllü olarak oluşturulurken eşanlı olarak zorunlu olarak da oluşturulduğu durumlardır (DURUM7). Bu durum, işbölümünün tercihe dayalı olmakla birlikte maruz kalma halini de beraberinde barındırmasıyla ortaya çıkar. İşbirliğinin varlığının zorunlu olmadığı durumlarda dolayısıyla işbirliğinden bağımsız olarak işbölümünün, taraflarca gönüllü olarak kabul edilmekle birlikte bu gönüllülük halinden bağımsız olarak zorunlu olması halidir. Bu durum Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, işbirliğinin varlığının gerek emek öznesi gerekse iş açısından işbölümünü gerektirmediği, oluşturmadığı durumdur.
- ✓ İşbölümünün doğal olarak oluşurken aynı zamanda gönüllü ve zorunlu olarak da oluşturulduğu durumlardır (DURUM8). Bu durum, işbölümünün doğal ve zorunlu oluşum süreçleriyle bütünüyle maruz kalma haliyle birlikte eşanlı olarak tercihin de bulunduğu duruma tekabül eder. İşbirliğinin varlığının zorunlu olduğu durumlarda buna bağlı olarak işbölümünün doğal olarak geliştiği ancak bu doğal gelişimin işbirliğinin tarafları açısından da doğal durumun olması halinden bağımsız olarak gönüllü de oluşturulması ve her ikisinden bağımsız olarak zorunlu da olması halidir. Bu durum Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, işbölümünün doğal oluşum sürecinin, işbirliğinin varlığının işbölümünü sadece iş açısından gerektirirken emek öznesi açısından gerektirmemesi halidir.

ii) İşbirliğinin Oluşum Süreci

İşbirliğinin, işbölümünün doğal gelişim sürecinde oluşması halinde Tablo 4 kapsamındaki durumlar şu şekilde değerlendirilmektedir;

- ✓ İşbirliğinin oluşmadığı durumlardır (DURUM1). Bu durum, işbölümünden farklı olarak insanın varlığını sürdürme noktasında bir zorunluluk değildir. Ancak burada işbölümünün boyutu önemli olup özellikle de işbölümü yoğunluğunun fazla olmadığı durumlarda işbirliğinin varlığı gerekemeyebilir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi

kapsamında düşünüldüğünde, işbölümünün varlığının gerek emek öznesi gerekse iş açısından işbirliğini gerektirmediği, oluşturmadığı durumdur.

- ✓ İşbirliğinin doğal olarak oluştuğu durumlardır (DURUM2). Bu durum, işbölümü ile benzer şekilde işbirliğinin insanın ya da toplumun ihtiyaçlarının karşılanması noktasında kendiliğinden oluşması, gelişmesi halidir ki insana ait herhangi bir tercih ve zorunluluğa maruz kalma halini içermemektedir. Bu durum Smith'in yaklaşımında ele alınmazken Marx tarafından işbölümünün karşılıklı bağımlılık ilişkisi gereği işbirliğinin varlığını işbölümüne bağlı doğal bir durum olarak görülmektedir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, işbölümünün varlığının gerek emek öznesi gerekse iş açısından işbirliğini oluşturması durumdur.
- ✓ İşbirliğinin gönüllü olarak oluşturulduğu durumlardır (DURUM3). Bu durum, işbölümü ile benzer şekilde insanın işbirliğini oluşturma noktasında tercihe sahip olması halidir ki burada doğal ya da zorunlu oluşum sürecinde olduğu gibi maruz kalma hali değil seçim hali söz konusudur. İşbirliğinin, işbölümünü zorunlu olarak varlığını gerektirmeyen durumlarda dolayısıyla işbölümünün varlığından bağımsız olarak işbirliğinin oluşumu ne doğal bir süreç sonucu ne de zorunluluk değilken gönüllü olarak uygulanması halidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, işbölümünün varlığının gerek emek öznesi gerekse iş açısından işbirliğini oluşturmadığı durumdur.
- ✓ İşbirliğinin zorunlu olarak oluştuğu durumlardır (DURUM4). Bu durum, işbölümü ile benzer şekilde işbirliğinin doğal olarak ya da gönüllü olarak oluştuğu durumlardan bağımsız, zorunlu olarak maruz kalma hali şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşbirliğinin, işbölümünün varlığını gerektirmediği durumlarda dolayısıyla işbölümünden bağımsız olarak ancak tercihen değil zorunlu olarak oluşumu/oluşturulması halidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, bir önceki durum ile benzer şekilde işbirliğinin varlığının gerek emek öznesi gerekse iş açısından işbölümünü oluşturmadığı durumdur.
- ✓ İşbirliğinin doğal olarak oluşurken aynı zamanda gönüllü olarak da oluşturulduğu durumlardır (DURUM5). Bu durum, işbölümü ile benzer şekilde işbirliğinin doğal oluşum sürecinde iken eşanlı olarak tercihin de devreye girdiği ve buna bağlı olarak gönüllü oluşum sürecinin de gerçekleşmesi halidir. İşbölümü yoğunluğunun fazla olduğu dolayısıyla işbölümünün varlığının zorunlu olduğu durumlarda buna bağlı olarak işbirliğinin doğal olarak geliştiği ancak bu doğal gelişimin işbölümünün tarafları açısından da doğal durumun olması halinden bağımsız gönüllü olarak da kabul edilmesidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, emek öznesi ve iş açısından iki farklı duruma tekabül edildiği görülmektedir. Buna göre işbirliğinin doğal oluşum sürecinin, işbölümünün varlığının işbirliğini sadece iş açısından gerektirirken emek öznesi açısından gerektirmemesi halidir.
- ✓ İşbirliğinin doğal olarak oluşurken aynı zamanda zorunlu olarak da oluşturulduğu durumlardır (DURUM6). Bu durum, işbölümü ile benzer şekilde işbirliğinin doğal oluşum sürecinde iken eşanlı olarak zorunluluğun da devreye girdiği dolayısıyla bütünüyle maruz kalma hali şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşbölümü yoğunluğunun fazla olduğu dolayısıyla işbölümünün varlığının zorunlu olduğu durumlarda buna bağlı olarak işbirliğinin de doğal olarak geliştiği ancak bu doğal gelişimin işbölümünün tarafları açısından da doğal durumun olması halinden bağımsız olarak zorunlu olması halidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, önceki durum ile benzer şekilde, işbirliğinin doğal oluşum sürecinin, işbölümünün varlığının işbirliğini sadece iş açısından gerektirirken emek öznesi açısından gerektirmemesi halidir.
- ✓ İşbirliğinin gönüllü olarak oluşturulurken eşanlı olarak zorunlu olarak da oluşturulduğu durumlardır (DURUM7). Bu durum, işbölümü ile benzer şekilde

işbirliğinin tercihe dayalı olmakla birlikte maruz kalma halini de beraberinde barındırmasıyla ortaya çıkar. İşbölümünün varlığının zorunlu olmadığı durumlarda dolayısıyla işbölümünden bağımsız olarak işbirliğinin, taraflarca gönüllü olarak kabul edilmekle birlikte bu gönüllülük halinden bağımsız olarak zorunlu da olması halidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, işbölümünün varlığının gerek emek öznesi gerekse iş açısından işbirliğini gerektirmediği, oluşturmadığı durumdur.

- ✓ İşbirliğinin doğal olarak oluşurken aynı zamanda gönüllü ve zorunlu olarak da oluşturulduğu durumlardır (DURUM8). Bu durum, işbölümü ile benzer şekilde işbirliğinin doğal ve zorunlu oluşum süreçleriyle bütünüyle maruz kalma haliyle birlikte eşanlı olarak tercihin de bulunduğu duruma tekabül eder. İşbölümü yoğunluğunun fazla olduğu dolayısıyla işbölümünün varlığının zorunlu olduğu durumlarda buna bağlı olarak işbirliğinin doğal olarak geliştiği ancak bu doğal gelişimin işbölümünün tarafları açısından da doğal durumun olması halinden bağımsız olarak gönüllü de oluşturulması ve her ikisinden bağımsız olarak zorunlu da olması halidir. Bu durum işbirliği-işbölümü ilişkisi kapsamında düşünüldüğünde, işbölümünün doğal oluşum sürecinin, işbirliğinin varlığının işbölümünü sadece iş açısından gerektirirken emek öznesi açısından gerektirmemesi halidir.

Tablo 4 kapsamında yapılan değerlendirmelerden hareketle Marx'ın işbölümü-işbirliği ilişkisine yönelik yaklaşımına bakıldığında her ikisinin oluşumun da gönüllülük ve zorunluluk halinin dışında tarihsel süreç ve toplumsal koşullar dahilinde doğal bir süreç olarak geliştiği söylenebilir. Ancak Marx'da önemli olan nokta işbölümü ve işbirliğinin süreç içinde birbirlerini karşılıklı olarak oluşturmalarıdır. Bununla birlikte, Tablo 4 kapsamındaki işbölümü ve işbirliği ilişkisinin gönüllülük ve zorunluluk haline bağlı olduğu durumların Marx'ın yaklaşımı kapsamında geçerli olmadığı söylenebilir. Nitekim Marx açısından işbirliği ve işbölümünün insanın ve toplumun varlığını sürdürme temelinde ortaya çıkması nedeniyle bu süreçlerin gelişimi doğal olarak görülmektedir. Diğer taraftan Marx'ın işbölümü-işbirliği ilişkisi kapsamındaki yaklaşımının bu süreçleri özellikle de emek öznesi açısından kontrol dışı gerçekleştirilen maruziyet halleri gibi değerlendirmesi nedeniyle söz konusu oluşum süreçleri doğal görünmekle birlikte emek öznesi açısından zorunluluk haline de geldiği söylenebilir.

3. AMPİRİK DEĞERLENDİRME

İşbölümü ve İşbirliği kavramlarına yönelik yapılan dilbilimi incelemesi ve kavramsal incelemelerden hareketle 187 ülke ölçeğinde karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılarak teorik kısımda yapılan değerlendirmelerin somut olarak da sorgulanmasına imkan tanınacaktır. Bu sorgulama, karşılaştırmalı veri kısıtı nedeniyle işbölümü ve iş birliği kavramlarının sadece "iş" açısından ele alınmasıyla yapılacaktır. Bu doğrultuda iki aşamalı bir süreç izlenmiş olup ilk aşamada ülkeler, işbölümü ve işbirliği seviyelerine göre kategorize edilmiş, ikinci aşamada ise işbölümü ve işbirliği düzeyleri belirlenerek işin gerçekleştirebilme düzeyine yönelik bir hesaplama yapılarak ülke grupları bazında bir sıralama yapılmıştır.

İşbölümü ve işbirliği kavramlarının, somut karşılıklarını temsilen ülke grupları bazında iki veri kullanılacaktır. İşbölümü düzeyi için Dünya Bankası tarafından yayınlanan ve iş yapma kolaylığını ölçen "Doing Business 2016" raporundan (World Bank, 2017) ve işbirliği düzeyi için de Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan "E-Government Development Index 2016" raporundan (United Nations E-Government Knowledge Database, 2017) yararlanılmıştır. İşbölümü ve işbirliğine ilişkin söz konusu verilerin seçilme sebebi aşağıda açıklanmaktadır.

- ✓ Gerek işbölümü gerek işbirliği düzeylerinin değerlendirilmesinde, kamu sektörüne ilişkin veriler kullanılmıştır. Kamu sektörüne ilişkin verilerin tercih edilme sebebi, özel sektör için ülkeler bazında karşılaştırmalı veriye ulaşmada yaşanan kısıt ve kamu sektörüne ilişkin verilerin dolaylı olarak özel sektörün kamu sektörü dolayısıyla tabi

olduğu koşulları da gösteriyor olmasıdır. Dolayısıyla kamu sektörünün işbölümü ve işbirliği düzeyi, ilişki içinde bulunduğu özel sektör ve halkın da kamu hizmetleri kapsamında tabi olduğu sürecin bir göstergesi niteliğindedir.

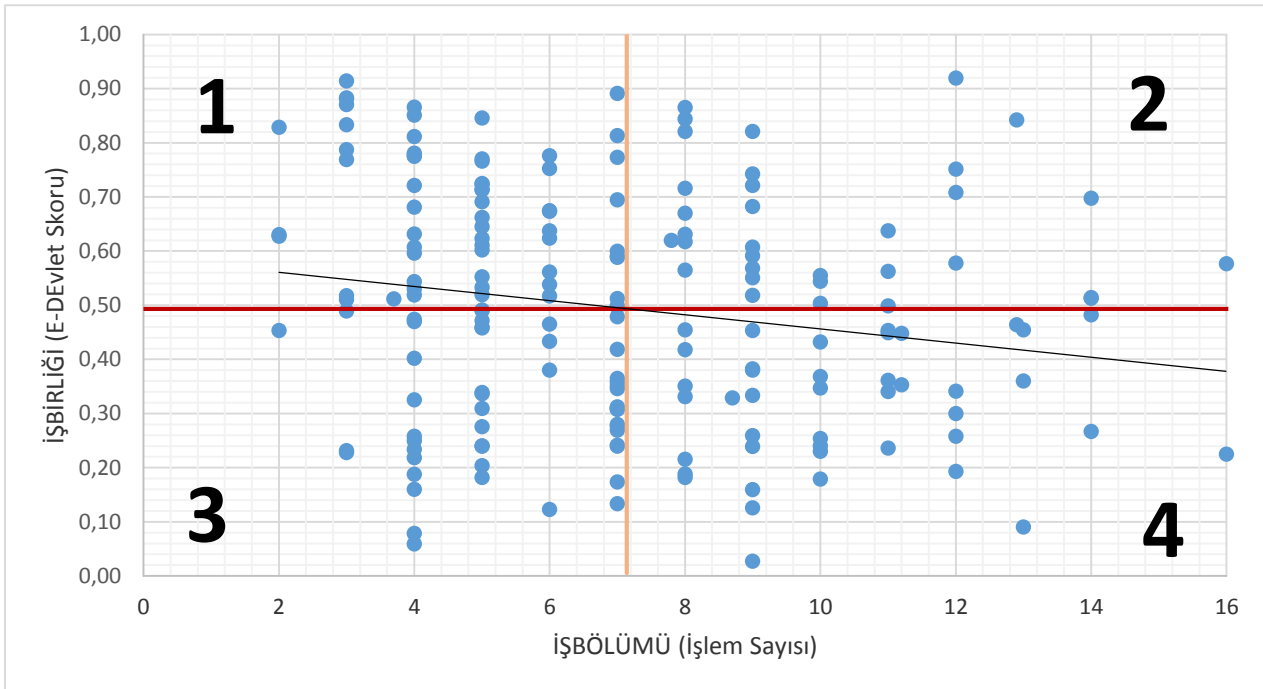
- ✓ İşbölümü ve işbirliği düzeyleri, kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesine ilişkin verilerden hareket edilmesi nedeniyle emek öznesi açısından değil doğrudan doğruya kamu hizmetine yönelik işlemlerin gerçekleştirilmesi dolayısıyla da iş açısından ele alınmıştır*.
- ✓ İşbölümü düzeyinin saptanmasına yönelik, özel sektörde bir iş yapmaya başlayabilmek için ilgili kamu kuruluşlarında izlenmesi gereken süreçlerin tabi olduğu prosedürler incelenmiştir. İzlenmesi gereken prosedürlerin kaç farklı kamu çalışanı tarafından gerçekleştirildiği verisi, söz konusu kamu hizmetinin iş bölümü düzeyinin göstergesi olarak kabul edilmiştir.
- ✓ İşbirliği düzeyinin saptanmasına yönelik, özel sektörde bir iş yapmaya başlayabilmek için tabi olunan süreçlerin farklı kamu kurumları arasındaki etkileşim ve ortak ağ kanalıyla ne ölçüde kolaylaştırıldığı incelenmiştir. Kamu hizmetlerinin söz konusu etkileşim ve ortak ağ kanalıyla ne ölçüde sunulduğu ve erişildiğine ilişkin veri, söz konusu kamu hizmetinin işbirliği düzeyinin göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Bu çerçevede söz konusu verilerin kullanıldığı ampirik değerlendirme süreci aşağıda iki aşamalı olarak gerçekleştirilmektedir.

Birinci Aşama

187 ülke bazında işbölümü ve işbirliği seviyelerine yönelik veriler incelenerek ülkelerin söz konusu veriler temelinde genel dağılım düzeyi saptanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan dağılım aşağıda yer alan grafikte gösterilmektedir.

Grafik 1: Ülkeler Bazında İşbölümü ve İşbirliği Seviyelerinin Dağılımı



* Ampirik değerlendirmenin "iş" ile sınırlı tutulma nedeni, "emek öznesi" açısından işbölümü ve işbirliği düzeylerinin hesaplanmasına yönelik ülkeler bazında karşılaştırmalı veriye ulaşmada yaşanan kısıtlılıktır. Nitekim iş süreçleri dahilinde emek öznesinin tabi olduğu işbölümü düzeyi ve buna bağlı olarak gerçekleştirdiği işbirliği düzeyine ilişkin veriler, anketler yolu ile sınırlı düzeyde elde edilerek ağ analizleri yapılabilmektedir. Ancak ülkeler bazında karşılaştırmalı olarak söz konusu veriye ilişkin kısıt bulunmaktadır.

Grafik 1’de işbölümü ve işbirliği seviyelerine göre 187 ülkenin dağılımı gösterilmektedir. Buna göre;

- ✓ 187 ülkenin işbölümü (7 seviyesinde dikey çizgi) ve işbirliği seviyeleri (0,49 seviyesinde yatay çizgi) ortalamaları alınarak ülkelerin bu ortalamalara göre konumları değerlendirilmektedir. Söz konusu ortalamalara göre Grafik 1 dört bölgeye ayrılmıştır.
- ✓ Ülkelerin dağılımı genel olarak incelendiğinde, aynı işbölümü seviyesinde işbirliği seviyesinin ve aynı işbirliği seviyesinde işbölümü seviyesinin değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Ancak genel eğilimin aynı iş bölümü seviyesinde işbirliği seviyesinin değişkenlik göstermesi şeklinde olduğu söylenebilir. Buna bağlı olarak da işbölümü ve işbirliği seviyeleri arasında doğrudan bir bağımlılık, belirleyicilik ilişkisinin bulunmadığı görülmektedir.

Bu çerçevede, kamu hizmetinin gerçekleştirilmesi noktasında işbölümü ve işbirliği seviyelerinin doğrudan doğruya birbirlerini etkileyen unsurlar olmadığı söylenebilir. Nitekim kamu hizmetinin gerçekleştirilmesine yönelik işbölümü ve işbirliği sağlanması süreçleri göz önünde bulundurulduğunda doğallık ve zorunluluk halinin eş anlı varlığı söz konusu olmaktadır*. Bu dağılım, Tablo 4 kapsamında ele alındığında da Durum6’ya karşılık geldiği ve doğrudan ilişki olmamakla birlikte işbölümünün varlığının belli ölçüde işbirliğini ve işbirliğinin varlığının da belli ölçüde işbölümünü doğal ve zorunlu süreç sonucu gerektirdiği söylenebilir.

İkinci Aşama

187 ülkenin işbölümü ve işbirliği seviyeleri önemli ölçüde farklılık göstermekle birlikte ortalamaya bağlı olarak dört temel kategoriye ayrılabilir. Buna göre iş bölümü seviyesinin düşük/yüksek olduğu ülkeler işbirliği seviyesi yüksek olan (Bölge1/Bölge2) ve işbirliği seviyesi düşük olan (Bölge3/Bölge4) ülkeler olarak ayrılmaktadır. Buna göre iş yapabilmek için kamu hizmetinden yararlanma noktasında, işbirliği seviyesi yüksekken işbölümü seviyesinin düşük olduğu (Bölge1’de yer alan) ülkeler en iyi durumdaki ülkelerken; işbirliği seviyesi düşükken işbölümü seviyesinin yüksek olduğu (Bölge4’te yer alan) ülkeler en kötü durumdaki ülkelerdir. Bununla birlikte işbirliği seviyesi yüksekken işbölümü seviyesi de yüksek olan (Bölge2) ve işbirliği seviyesi düşükken işbölümü seviyesi de düşük olan (Bölge 3) ülkeler, işin gerçekleştirilmesi noktasında karşılaştırmalı olarak ele alındığında işbirliği ve işbölümü seviyelerinin yükseklik ve düşüklüğüne bağlı olarak da değişkenlik göstermektedir.

Bu doğrultuda ülkeler arasında karşılaştırma yapabilmek amacıyla, iki aşamalı bir yöntem izlenmiştir. İlk olarak, her iki veri setinde veriler azami 10 olacak şekilde tekrar hesaplanmıştır. İkinci olarak da iş bölümü ve işbirliği dolayısıyla iş yapabilmek kolaylığını saptamak amacıyla her bir ülke bazında, bir önceki aşamada yapılan hesaplamalardan hareketle işbirliği düzeyi ile işbölümü düzeyinin farkı alınarak bir puan hesaplanmıştır. Bu puanlamanın hesaplanmasında, işbirliği varlığının işin yapılabilirliğini kolaylaştırırken işbölümünün sürece dahil olan kişi sayısının artışına dolayısıyla da prosedür artışına bağlı olarak işin akışını zorlaştırdığı varsayılmaktadır. Bu varsayımdan ve yapılan hesaplamalardan hareketle 187 ülke için ulaşılan “işbirliği ve işbölümüne bağlı iş yapabilmek kolaylığı puanı” aşağıda yer alan tabloda gösterilmektedir.

* Kamu hizmetlerinin disipline dayalı gerçekleşme süreci dolayısıyla gönüllük hali söz konusu değildir. Ancak sadece doğallık ve sadece zorunluluk halleri de söz konusu olabilirken, kamu hizmetleri gerçekleşme sürecinde çoğunlukla zorunluluk halinin doğallık halinde açığa çıkması nedeniyle doğallık ve zorunluluk halinin eşanlı varlığını kabul etmenin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Tablo 5: İşbirliği ve İşbölümüne Bağlı İş Yapabilme Kolaylığı (Puanlama)

Sıra	Ülke	Puan	Bölge (Grafik 1)	Sıra	Ülke	Puan	Bölge (Grafik 1)
1	Avustralya	7,64	1	95	Tunus	1,18	2
2	Singapur	7,33	1	96	Kuveyt	1,08	2
3	Finlandiya	7,32	1	97	San Marino	1,01	2
4	Kanada	7,29	1	98	Ruanda	0,89	3
5	İsveç	7,20	1	99	Brezilya	0,88	2
6	Estonya	6,83	1	100	Tacikistan	0,87	3
7	Hollanda	6,66	1	101	Afganistan	0,81	3
8	Danimarka	6,51	1	102	Nikaragua	0,80	3
9	Belçika	6,37	1	103	Burundi	0,78	3
10	İrlanda	6,19	1	104	Kenya	0,69	X2
11	Norveç	6,12	1	105	Seychelles	0,68	2
12	Fransa	5,96	1	106	Togo	0,60	3
13	İsrail	5,81	1	107	Timor-Leste	0,58	3
14	Slovenya	5,77	1	108	Palau	0,55	4
15	Litvanya	5,75	1	109	G. Afrika	0,55	2
16	Kore C.	5,42	X1	110	Kongo	0,50	3
17	Andora	5,30	1	111	Sri Lanka	0,45	2
18	Azerbaycan	5,27	1	112	Liberya	0,34	3
19	Polonya	5,21	1	113	Kamerun	0,26	3
20	Lüksemburg	5,21	1	114	Fildişi	0,19	3
21	İzlanda	5,16	1	115	Gana	0,18	4
22	Letonya	4,81	1	116	Guyana	0,15	X2
23	İtalya	4,76	1	117	Ekvator	0,13	2
24	Kazakistan	4,75	1	118	Gabon	0,08	X2
25	Uruguay	4,74	1	119	Saint Kitts-Nevis	0,03	2
26	Yeni Zelenda	4,65	2	120	Botsvana	0,03	4
27	Portekiz	4,64	1	121	Zambia	0,01	X2
28	İspanya	4,64	X1	122	Arjantin	-0,02	2
29	Sırbistan	4,63	1	123	Nepal	-0,04	X2
30	İsviçre	4,53	1	124	Ekvator Gine	-0,10	3
31	Japonya	4,44	2	125	Gambia	-0,10	3
32	Yunanistan	4,41	1	126	Kongo Demokratik C.	-0,12	3
33	Kosta Rika	4,31	1	127	Trinidad-Tobago	-0,22	2
34	Bahreyn	4,23	X1	128	Kiribati	-0,38	X2
35	Avusturya	4,21	2	129	Mikronezya	-0,40	X2
36	Belarus	4,13	1	130	Burkina Faso	-0,40	3
37	Ukrayna	4,08	1	131	Lao PD.	-0,41	X2
38	Umman	3,96	1	132	Vanuatu	-0,42	X2
39	Çek C.	3,95	1	133	Benin	-0,46	3
40	Macaristan	3,75	1	134	Bhutan	-0,49	4
41	Karadağ	3,73	1	135	Fiji	-0,51	2
42	Mauritius	3,73	1	136	Belize	-0,68	4
43	Almanya	3,71	2	137	Libya	-0,68	4
44	Ermenistan	3,68	1	138	Mali	-0,68	3

45	Gürcistan	3,61	1	139	Angola	-0,69	4
46	Bahamalar	3,61	1	140	D.Kore C.	-0,70	X1
47	Jamaika	3,53	3	141	Bangladeş	-0,70	4
48	Kıbrıs	3,52	1	142	Lesotho	-0,73	X2
49	Şili	3,45	X1	143	Marshall Adaları	-0,81	X2
50	Özbekistan	3,43	1	144	Saint Lucia	-0,97	4
51	Antigua ve Barbuda	3,39	1	145	Saint Vincent-Grenada	-1,01	4
52	Bulgaristan	3,38	1	146	Nijerya	-1,06	3
53	Brunei Darussalam	3,30	1	147	Madagaskar	-1,08	X2
54	Bosna Hersek	3,27	1	148	Malawi	-1,10	X2
55	Kolombiya	3,24	1	149	Endonezya	-1,12	4
56	Birleşik Krallık	3,19	2	150	Irak	-1,17	4
57	Morokko	3,19	1	151	Afrika C.	-1,21	4
58	Hırvatistan	3,16	2	152	Nambiya	-1,32	4
59	Tayland	3,02	1	153	Nijer	-1,41	3
60	Malta	2,92	2	154	Zimbabve	-1,53	4
61	Arnavutluk	2,83	1	155	Mauritania	-1,77	X2
62	Yeşil Burun Adaları	2,74	3	156	Gine	-1,77	3
63	Rusya	2,72	2	157	Hindistan	-1,81	4
64	Tonga	2,70	3	158	Komorlar	-1,85	4
65	Katar	2,70	2	159	Vietnam	-1,86	2
66	Moğolistan	2,69	1	160	Venezuela	-1,87	2
67	Romanya	2,61	1	161	Honduras	-1,89	4
68	Moldovya	2,50	X1	162	Kamboçya	-1,91	4
69	Dominik C.	2,41	1	163	Surinam	-1,95	4
70	Panama	2,40	1	164	Tanzanya C.	-2,07	4
71	Türkiye	2,40	X1	165	Suriye	-2,10	4
72	Makedonya	2,39	X1	166	Sao Tome Principe	-2,11	4
73	Peru	2,38	1	167	Papua Yeni Gine	-2,12	4
74	S.Arabistan	2,32	2	168	Djibouti	-2,16	X2
75	Barbados	2,31	2	169	Bolivya	-2,18	4
76	Meksika	2,30	2	170	Gine-Bissau	-2,18	4
77	El Salvador	2,22	3	171	Filipinler	-2,23	2
78	Malezya	2,18	2	172	Sudan	-2,46	4
79	Grenada	2,17	1	173	Svaziland	-2,59	4
80	Mısır	2,09	1	174	Solomon Adaları	-2,59	4
81	Dominik	2,08	3	175	Mozambik	-2,70	4
82	Samoa	2,02	3	176	Uganda	-2,90	4
83	ABD	1,97	2	177	Sierra Leone	-2,91	4
84	İran	1,65	3	178	Cezayir	-3,00	4
85	Lübnan	1,65	2	179	Myanmar	-3,14	4
86	Ürdün	1,62	X1	180	G. Sudan	-3,21	4
87	Çin	1,57	2	181	Çad	-3,24	4
88	Birleşik Arap Emir.	1,52	2	182	Pakistan	-3,42	4
89	Paraguay	1,49	X1	183	Haiti	-4,07	4
90	Kırgızistan	1,47	X1	184	Somali	-4,23	4

91	Slovakya	1,42	2	185	Etyopya	-4,33	4
92	Maldivler	1,33	3	186	Eritre	-5,60	4
93	Guatemala	1,29	X2	187	Yemen	-5,75	4
94	Senegal	1,25	3				

Tablo 5 incelendiğinde; 187 ülkenin 7,64 ile -5,75 puan aralığında sıralandığı görülmektedir. Ayrıca ülkelerin Grafik 1’de yer aldığı bölgeler de gösterilmektedir. X1 ile gösterilen ülkeler, işbirliği ortalamasının üzerinde yer alırken (işbirliği düzeyi>0,49 (yatay doğru)) işbölümü ortalamasında yer almakta (işbölümü düzeyi=7 (dikey çizgi)); X2 ile gösterilen ülkeler ise işbirliği ortalamasının altında yer alırken (işbirliği düzeyi<0,49 (yatay doğru)) işbölümü ortalamasında yer almaktadır (işbölümü düzeyi=7 (dikey çizgi)).

Tablo 5 incelendiğinde yukarıda açıklandığı gibi iş yapabilme açısından en iyi durumda olan ülkelerin (Bölge1), puan olarak da en yüksek puana sahip olduğu; en kötü durumda olan ülkelerin de (Bölge4) puan olarak en düşük puana sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Bölge2 ve Bölge3’te yer alan ülkeler, işbölümü ve işbirliği seviyelerinin düzeyine bağlı olarak puanlamada esas değişkenliği göstermektedirler.

Diğer taraftan, ülkelerin puanlarına bakıldığında en yüksek puana sahip ülkelerin genel olarak gelişmiş ülkeler olduğu görülmekle birlikte, kişi başına gelir seviyesi düşük ülkelerin son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Türkiye 71. sırada yer almakta olup gerek işbirliği gerek işbölümü düzeyi açısından 187 ülke ortalamasına yakın bir değere sahiptir.

4. SONUÇ

İşbölümü ve işbirliği kavramları, anlam içeriği gereği farklılık göstermekle birlikte özellikle işbölümünün teorik çerçevesi farklı açılardan ele alınabilmektedir. Bu iki kavramsal çerçeve arasındaki ilişki, temel olarak bu iki kavramdan hangisinin bir diğerini öncelediği ve oluşum süreçleri açısından şekillenmektedir. Buna bağlı olarak işbirliği ve işbölümü arasındaki ilişki, neden sonuç ilişkisi bağlamında ele alınabileceği gibi söz konusu neden ile sonucun bağımlılık düzeyi de değişebilmektedir.

Bu doğrultuda Smith ve Marx’ın yaklaşımları kapsamında yapılan sorgulama ile de işbölümü ve işbirliği kavramaları arasındaki söz konusu ilişkinin yapısı ele alınmıştır. Buna göre Marx’ın işbirliğinden işbölümüne ve işbölümünden işbirliğine giden karşılıklı bir ilişki yaklaşımı varken Smith’in işbirliğinden işbölümüne giden tek yönlü bir ilişki yaklaşımı olduğu söylenebilir. Bu durum Smith ile Marx’ın söz konusu kavramsal çerçeveye yaklaşım farklarından kaynaklanmakta olup, Smith’in iş ile sınırlı olarak aldığı ve doğal bir süreç olarak nitelendirdiği ilişkinin, Marx tarafından emek öznesinin de sürece dahil edilmesi ve doğallığın yanı sıra zorunluluğun da içerilmesine bağlı olarak farklılaşmasından kaynaklanmaktadır.

İşbölümü ve işbirliği kavramsal çerçevesi dahilinde yapılan değerlendirmenin somutlaştırılması amacıyla yapılan ampirik değerlendirme ile mevcut veri kısıtı nedeniyle Marx’ın aksine Smith’in yaklaşımı ile sınırlı bir sonuca ulaşılmıştır. İşbölümü işbirliği ilişkisinin sadece “iş” ile sınırlı tutularak yapıldığı ampirik değerlendirmenin ağ analizleri yoluyla emek öznesi açısından da ele alınması söz konusu ilişkinin gerçek boyutunun değerlendirilmesine imkan tanıyacaktır. Ancak “iş” ile sınırlı olarak yapılan ampirik değerlendirme sonuçlarında da işbirliği ile işbölümü arasındaki ilişkinin tek yönlü doğrusal olmanın ötesinde farklı kurumların da dahil olduğu çok yönlü ve karşılıklı olduğu görülmüştür. Nitekim işbölümünün yüksek olduğu ülkelerde işbirliğinin düşük olması halinde işin yapılabilirlik seviyesi düşerken (Bölge4), işbirliğinin yüksek olması halinde işin yapılabilirlik seviyesi de yükselmektedir (Bölge2).

Bu çerçevede özellikle iletişim ağlarının geliştiği buna bağlı olarak da iş yapabilmenin görece olarak geliştiği post modern dönemde, işbirliğinin öneminin arttığı ve işbölümünün

işbirliğinden bağımsız olarak artmasının ya da işbirliğini de beraberinde artırmamasının sadece "iş" yapabilmek açısından dahi zorluk olarak gündeme geldiği söylenebilir. Buna bağlı olarak da iş yapma kolaylığı ya da işbirliği düzeyine ilişkin yapılan ölçümlerde, işbölümü-işbirliği karşılıklı ilişkiselliğinin göz önünde bulundurulduğu bir kamu hizmeti yaklaşımı önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, T. (2015). Türkçe'nin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buchanan, M. J. (1994). Ethics and Economic Progress. Norman:University of Oklahoma.
- Durkheim, E. (2014). Toplumsal İşbölümü. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hançerlioğlu, O. (2012). Felsefe Ansiklopedisi. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Lafaurge, P. (1996). Tembellik Hakkı. İstanbul: Telos Yayınları.
- Marx, K. (2011). Kapital 1. Cilt. İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). Alman İdeolojisi. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). Alman İdeolojisi. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Örnek, S. V. (1973). Budunbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Piga, G., & Pecchi, L. (2012). Keynes'e Dönüş Torunlarımızın Ekonomik Olanakları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sami, Ş. (2010). Kamus-ı Türki. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Smith, A. (2006). The Theory of Moral Sentiments. Sao Paulo: MetaLibri.
- Smith, A. (2013). Milletlerin Zenginliği. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Taylor, F. W. (2014). Bilimsel Yönetimin İlkeleri. Ankara: Adres Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. (2017, 4 10). Türk Dil Kurumu: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58f8c36ed637d8.03747074
- United Nations E-Government Knowledge Database. (2017, 04 24). United Nations: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Compare-Countries>.
- Ülken, H. Z. (1969). Sosyoloji Sözlüğü. Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
- Veblen, T. (2014). Aylak Sınıfın Teorisi. İstanbul: Tutku Yayınevi.
- Weber, M. (2014). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. İstanbul: Tutku Yayınevi.
- Weber, M. (2014). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı. İstanbul: Cem Yayınevi.
- World Bank. (2017, 04 24). World Bank Doing Business: <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/starting-a-business>